

О.О.Гернего

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Хмельницького університету управління та права

УДК 17

СУСПІЛЬСТВО СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

*“Коли ж, врешті-решт, справедливість
опиниться на боці її прихильників?”*

У статті досліджується провідна роль принципу соціальної справедливості у процесі життєдіяльності суспільства, розкривається її сутність і співвідношення з поняттями “справедливість”, “міжособистісна справедливість”. Особлива увага звертається на необхідність створення сприятливих умов щодо формування бінарного культурно-історичного суб’єкта в Україні, як головного носія соціальної справедливості та основного джерела саморозвитку суспільства, що породжує конструктивну діяльність, тобто відповідає діалектичній концепції розвитку.

В статье исследуется ведущая роль принципа социальной справедливости в процессе жизнедеятельности общества, раскрывается ее сущность и соотношение с понятиями “справедливость”, “межличностная справедливость”. Особое внимание обращается на необходимость создания благоприятных условий для формирования бинарного культурно-исторического субъекта в Украине, как главного носителя социальной справедливости и основного источника саморазвития общества, которое порождает конструктивную деятельность, что соответствует диалектической концепции развития.

The article considers the questions of the main role of the concept of social justice at the process of public life. It is exposed the main point of social justice and its correlating with the terms “justice” and “interpersonal justice”. The main attention is paid to the necessity of creation the favourable conditions of formation of binary cultural-historic subject in Ukraine as the main transmitter of social justice and the main source of development of the society, that creates the constructive activity and because of that corresponds the dialectic conception of development.

Справедливість, як загальне поняття, являє собою одну з важливих складових суспільного ідеалу. Принципи справедливості створюють загальну схему співпраці та взаємодії суб’єктів діяльності будь-якого рівня (окремих особистостей, колективів, політичних партій, соціальних груп, етносів, націй, суспільства в цілому). Вони розподіляють і через відповідні механізми розповсюджують, втілюють основні права та обов’язки, свободи і можливості, блага і труднощі спільної життєдіяльності людей. Звідси справедливість завжди співвідноситься з такими цінностями як свобода, відповідальність, повага, толерантність, рівність (стосовно можливостей та умов). Гармонічне поєднання цих цінностей, яке слід розуміти як один з проявів суспільного ідеалу, і являє собою справедливість.

Метою статті є розкриття сутності і співвідношення понять “справедливість”,

“соціальна справедливість”, “міжособистісна справедливість”, обґрунтування провідної ролі принципу соціальної справедливості у процесі життєдіяльності суспільства, створення сприятливих умов щодо формування бінарного культурно-історичного суб’єкта як основного джерела саморозвитку суспільства відповідно до діалектичної концепції розвитку, створення ефективно діючого механізму втілення та захисту корінних інтересів бінарного культурно-історичного суб’єкта? як головного носія і надійного гаранта принципу соціальної справедливості, а також довести, що втілення ідеї соціальної справедливості в життєдіяльність українського суспільства і вдосконалення його суспільних відносин можливо лише в перспективі за умов проведення реалістичного політичного курсу, який здатна здійснити творча еліта.

Перші уявлення про соціальну справедливість і про справедливість, як загальне поняття, формувалися в філософській думці Давньої Індії, Давнього Китаю, Давньої Греції, і Давнього Риму більш всього на основі безпосередньої практичної діяльності та різних форм спілкування. Але вже в античній філософії поняття справедливості розглядалось на теоретичному рівні. Видатна роль у розробці ідеї справедливості і проблеми її втілення в систему суспільних відносин належить давньогрецьким філософам Платону та Аристотелю. Вони розуміли справедливість та її провідну роль у системі суспільних відносин, насамперед, як чесноту, тобто узагальнену морально-політичну характеристику суб’єкта. Наприклад, філософсько-етичні погляди Платона ґрунтувалися на трьох чеснотах: мудрості, мужності і поміркованості, які об’єднуються у четверту чесноту — справедливість.

Учень Платона і в той же час його критик Аристотель вважав, що вихідним принципом справедливості є принцип рівності. Проте люди відрізняються між собою за здібностями і діють у різних умовах. У зв’язку з цим Аристотель з метою розкриття сутності справедливості додатково застосував принцип пропорційності. Тут він вперше обґрунтував розуміння справедливості та її поділ, як відплати, на зрівняльну та пропорційно-розподільчу. Аристотель простежив важливі взаємозв’язки власне етичних, правових, політичних, а також соціально-економічних аспектів справедливості.

Тут слід відзначити, що вчення Аристотеля про провідну роль справедливості в системі суспільних відносин є дуже актуальним в умовах сьогодення, оскільки поняття пропорційно-розподільчої справедливості ґрунтується на принципі “усім по заслугах”.

Він бачив справедливість у дотриманні закону, що оберігає право власності, а несправедливість — у порушенні його. Отже, в його етиці розуміння справедливості спирається на об’єктивні засади: залежність кількості майна, яким володіє людина, від її внеску (податку) на користь державі [1].

Така форма розуміння справедливості є найбільш виправданою та відповідною до сучасних соціальних вимог.

Сучасна морально-етична і філософська правова думка визнає відносно гармонійне поєднання принципів зрівняльної та пропорційно-розподільчої справедливості.

Наприклад, сучасний американський соціолог і філософ Джон Роулз у своїй праці “Теорія справедливості” обґрунтовує, зокрема, такі фундаментальні принципи:

- принцип рівності в наданні прав громадянам;
- принцип існування соціально-економічної нерівності.

Він обстоює ідею загального “співробітництва”, результати якого повинні розподілятися у такий спосіб, щоб заохочувати до співпраці також і найменш забезпечених шляхом соціальних договорів.

“Отже, категорія справедливості є одним із фундаментальних принципів виміру моральності суспільних та міжособистісних стосунків. Дія принципу справедливості у вигляді належної оцінки моральних чеснот особистості надихає на творчість. І, навпаки, несправедливість народжує відчуття безпорадності перед життям та спричиняє руйнування моральності стосунків” [1, с. 357].

В той же час слід відзначити, що окремі представники сучасної філософії права оцінюють справедливість тільки як внутрішню властивість права, якість права. Наприклад, відомий автор в цій галузі В. С. Нерсесянц категорично стверджує, що “... справедливість — це самосвідомість, самовираження та самооцінка права і тому, разом із тим — правова оцінка всього іншого, позаправового” [2, с. 30].

Далі він продовжує: “Якогось іншого принципу, крім правового, справедливість не має. Заперечення правового характеру неминуче веде до того, що за справедливість починають видавати які-небудь неправові засади, наприклад, вимоги зрівнялівки або привілеїв, ті чи інші моральні, релігійні, світоглядні, естетичні, політичні, соціальні, економічні

і тому подібні уявлення, інтереси, вимоги. Тим самим правове (тобто загальне і рівне для всіх) значення справедливості підміняється деяким окремим, частковим інтересом ...” [2, с. 30-31]. З усією повагою до автора, цей підхід до розуміння справедливості, на нашу думку, є одностороннім і свавільним, що порушує діалектичний принцип загального зв'язку щодо вирішення цієї проблеми — взаємодії соціальних норм, особливо моральних, які виконують регулятивну функцію. Як відомо, принципи формальної рівності, свободи та справедливості розкривають сутність права. В той же час тільки принцип формальної рівності перед правовим законом є відносно правовим поняттям. Стосовно принципів свободи і справедливості, які, на нашу думку, безпосередньо пов'язані з морально-етичними цінностями є джерелами відповідних принципів права. Слід також пам'ятати, що морально нестійкі посадовці здатні зруйнувати будь-яку зрілу правову державу.

Для більш глибокого визначення місця та ролі справедливості в системі суспільних і міжособистісних стосунків, загальні і специфічні риси категорій “справедливість”, “соціальна справедливість”, “міжособистісна справедливість” слід розуміти за наступними визначеннями і ознаками. По-перше, справедливість — це абстрактне найбільш загальне поняття про належне, категорія морально-етичної, філософсько-правової, соціально-політичної та економічної свідомості. Справедливість — це процес діалектичної взаємодії і вимога відповідності між діянням та відплатою у всіх основних сферах життєдіяльності суспільства (наприклад, між злочином та покаранням у правовій сфері). Ігнорування або недооцінку цієї вимоги слід розглядати як несправедливість. Принцип об'єктивності розкриває сутність справедливості.

Отже, категорія “справедливість” є одним із фундаментальних принципів виміру морально-етичних цінностей стосовно суспільних та міжособистісних стосунків.

Необхідно також відрізнити соціальну (об'єктивну) справедливість, тобто сферу суб'єкт-об'єктних відносин із приводу втілення та захисту різноманітних суспільних інтересів від міжособистісної (суб'єктивної) справедливості, тобто сфери суб'єкт-суб'єктних відносин як процесу безпосереднього спілкування людей із метою задоволення їх фізіологічних, матеріальних і духовних потреб.

Таким чином, суспільне буття впливає на суспільну та індивідуальну свідомість не механічно, а через усвідомлення людьми власних матеріальних і духовних потреб, які виникають в процесі їх практичної життєдіяльності. Ці потреби виявляються в людських почуттях, усвідомлюються людьми і породжують різноманітні суспільні інтереси (особистісні, приватні, колективні, групові, регіональні, класові, регіональні, етнічні, національні, міжнаціональні, загальнолюдські тощо). Саме інтересами і через їх узгодження або конфронтацію люди визначають своє прагнення до задоволення власних матеріальних і духовних потреб.

Отже, соціальні події та явища неможливо зрозуміти без всебічного пізнання різноманітних інтересів людей у діалектичному взаємозв'язку з їх потребами. “Якщо потреба орієнтована, перш за все, на предмети їх задоволення, то інтерес направлений на ці соціальні відносини, інститути, засоби, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб. Інтереси особливо тісно пов'язані із розподільчими відносинами в суспільстві, якщо вони направлені або на зміну, або на закріплення існуючих розподільчих відносин” [3, с. 74-75]. Тут слід мати на увазі, що, насамперед, інтереси — це усвідомлення людьми власних потреб. Таким чином, подолати небезпечний шлях до зіткнення, тобто конфронтації інтересів, можна тільки через створення ефективно діючого механізму узгодження інтересів на основі втілення принципу соціальної справедливості. Також необхідно бачити не тільки взаємозв'язок соціальної справедливості і міжособистісної справедливості, але і виділяти їх специфічні риси.

“Вже саме людське буття, яке містить два виміри — особистісний та соціальний, зумовлює виокремлення у феномені справедливості починаючи від Аристотеля, суб'єктивної справедливості, яка постає однією з головних чеснот людини, та об'єктивної або політичної, яка стосується інституційної сфери буття (це сім'я, власність, право, держава тощо). Відтак у розробці ідеї справедливості перетинаються інтереси, з одного боку, моральної, а з іншого — політичної філософії. Якщо перша зосереджується на принципах справедливості в площині міжособистісних відносин, то друга — на пошуку та застосуванні принципів справедливості до знеособлених інституцій. У цьому контексті слід також локалізувати й інтерес філософії права, яка, експлікуючи смисл права, цікавиться критерієм справедливості з метою обґрунтування його нормативної спроможності, розглядаючи у такий спосіб співвідношення права і моралі” [4, с. 34].

Таким чином, названі категорії співвідносяться між собою і взаємодіють діалектично

як загальне (справедливість), особливе (соціальна справедливість) та одиничне (міжособистісна справедливість). З точки зору діалектики, ці категорії у своїй сукупності є окреме, тобто являють собою відносно самостійне утворення, під яким слід розуміти суспільство соціальної справедливості.

На нашу думку, більш правомірним може бути використання наступного словосполучення: справедливість як система суб'єкт-об'єктних відносин (з приводу реалізації корінних інтересів прогресивних сил, тобто соціальна справедливість) та система суб'єкт-суб'єктних відносин (з приводу задоволення матеріальних та духовних потреб, тобто міжособистісна справедливість). На нашу думку, провідна роль у цьому окремому належить соціальній справедливості, оскільки соціальна справедливість (або несправедливість) з одного боку являє собою поняття (ідею), а з іншого боку — це соціальне явище, тобто втілення (матеріалізацію) в систему суспільних відносин цієї ідеї (поняття).

Отже, поняття справедливості в цілому має такі ознаки:

— справедливість, на відміну від всіх інших морально-етичних і філософсько-правових категорій, що дають оцінку деяким явищам самостійно, оцінюється у співвідношенні протилежних явищ, тобто добра і зла;

— справедливість має конкретно-історичний характер. Кожна нова епоха, нова культура, новий клас визначають своє розуміння сутності справедливості з позицій усвідомлення власних потреб та інтересів;

— справедливість має як об'єктивний характер (нагороди за шляхетний вчинок, покарання за злочин тощо) так і умовний характер (наприклад, оцінювання знань). В цілому особлива роль серед названих понять належить поняттю “соціальна справедливість”, яка являє собою втілення цього поняття в життєдіяльність суспільства.

Далі слід розглянути проблему матеріалізації категорії “справедливість” в систему суспільних відносин, тобто соціальну справедливість. На наш погляд, основним джерелом саморозвитку сучасного суспільства в країнах СНД, особливо в Україні, Росії, Білорусі, тобто носієм справедливості повинен стати бінарний культурно-історичний суб'єкт, тобто наявність в соціальній структурі двох діалектично взаємодіючих культурно-історичних суб'єктів за умовою домінуючої ролі найбільш динамічного одного із них в залежності від ситуації.

Тут є необхідність розглянути загальне поняття “культурно-історичний суб'єкт”, а потім більш конкретно проаналізувати з позицій діалектики поняття “бінарний культурно-історичний суб'єкт”.

Накопичений досвід розвинутих демократичних країн свідчить, що основною рушійною силою в минулому і в сучасних умовах є сформований в соціальній структурі суспільства основний спочатку прогресивний клас, домінуючий над іншими класами і соціальними групами, який можна назвати культурно-історичним суб'єктом. На нашу думку, “культурно-історичний суб'єкт — це продукт соціальної структури суспільства, який досяг зрілого стану, усвідомив свої корінні інтереси, як клас для себе, і водночас своєю діяльністю утворює сприятливі умови для реалізації як власних інтересів, так і об'єктивно відповідає національним інтересам своєї країни. Цей клас має здатність своєчасно виявляти із найменшими витратами вирішувати суперечності в основних сферах життєдіяльності суспільства” [5, с. 28].

Тут слід мати на увазі, що на першому етапі свого розвитку цей культурно-історичний суб'єкт в основному виконує свою історичну місію, але логіка його розвитку така, що він з часом прагне підкорити власним інтересам інтереси інших класів, соціальних груп і верств суспільства і, таким чином, суттєво впливає на органи державної влади і на політичний курс держави в цілому. Такий стан є дуже небезпечним для країни і може привести до створення в суспільстві протиріччя антагоністичного характеру. Як звісно, антагоністичні протиріччя в суспільстві є джерелом загострення конфліктної ситуації, яка може перетворитися в конфлікт між інтересами панівного класу та інтересами інших класів і соціальних груп, що в кінці кінців може призвести до соціального вибуху в формі революції, громадянської війни тощо, який руйнує все на своєму шляху.

В розвинених країнах промислової демократії бінарний культурно-історичний суб'єкт в основному вже сформувався в формі діалектичної взаємодії класу приватних власників і середнього класу, які досягли зрілого рівня здатні вирішувати в правовому полі суперечності між собою та іншими соціальними групами в системі суспільних відносин. Таким чином, в цих країнах створено джерело суспільного розвитку, що відповідає діалектичній концепції розвитку.

В той же час в Україні, Росії та інших країнах СНД основною проблемою по-перше, є, не сформованість бінарного культурно-історичного суб'єкта і, по-друге, наявність в системі суспільних відносин багаточисельних олігархічних груп, які блокують саморозвиток суспільства в цілому, що відповідає метафізичній концепції розвитку, а це вже дуже небезпечно, оскільки подальший розвиток цих держав стає досить непередбаченим.

Наявність олігархічних угруповань є основною небезпекою, що гальмує процес створення умов для формування бінарного культурно-історичного суб'єкта, без якого неможливе втілення ідеї соціальної справедливості в систему суспільних відносин, зокрема, України та Росії.

У цьому відношенні і в наш час не втратив своєї актуальності наступний вислів Ж.-Ж. Руссо: "Немає нічого гіршого, чим вплив приватних інтересів на суспільні справи".

Для виходу з такого дуже невизначеного і нестабільного становища, що є характерною рисою еклектичного суспільства, необхідно державі, яка повинна стати соціальною, взяти на себе основну відповідальність для створення сприятливих умов для формування бінарного культурно-історичного суб'єкта, здатного гідно виконати свою історичну місію. У цьому складному і суперечливому процесі політикам слід відмовитись від захисту вузькогрупових (олігархічних) інтересів), від власних амбіцій, враховувати та відстоювати інтереси прогресивних груп і верств населення, втілювати в життєдіяльність суспільства реалістичний підхід у вирішенні різноманітних соціальних проблем, що відповідає принципам гуманізму, справедливості та об'єктивності.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визиває потребу у соціальної державі, яка бере на себе основну відповідальність за стан справ у соціальній сфері, за втілення принципу соціальної справедливості, і, насамперед, за створення необхідних умов для формування бінарного культурно-історичного суб'єкта в соціальній структурі, який є основним джерелом розвитку суспільства в цілому й головним чинником домінування діалектичної концепції над метафізичною. Для успішного виконання своєї історичної місії соціальна держава, за умови підтримки її діяльності у цьому напрямку найбільш впливовими політичними партіями соціал-реформаторської орієнтації і прогресивними представниками всіх класів, соціальних груп та верств населення, повинна з позицій принципу об'єктивності здійснювати ефективний контроль за діяльністю державних органів, структур, посадових осіб різних рівнів, а також нейтралізувати діяльність екстремістських організацій та їх лідерів, корумпованих службовців на основі дії правової законності, яка відповідає принципу соціальної справедливості.

Суттю і метою соціальної політики в Україні є прагнення до побудови суспільства соціальної справедливості на основі взаємодії різноманітних соціальних норм: правових, моральних, релігійних, корпоративних тощо, тобто виконуючих регулятивні функції. Але ідея соціальної справедливості може бути реалізована як принцип лише тоді, коли буде створений ефективно функціонуючий механізм співвідношення (відносної гармонізації) основних суспільних інтересів: особистісних, приватних, колективних, групових, класових, регіональних, міжрегіональних, державних, міждержавних, загальнонаціональних і міжнаціональних інтересів, які у свою чергу діють в основних сферах суспільства. На нашу думку, такий механізм є головним чинником втілення ідеї соціальної справедливості в життєдіяльність українського суспільства. Джерелом функціонування цього механізму в соціальній структурі суспільства обов'язково повинен бути активно діючий носій соціальної справедливості, тобто бінарний культурно-історичний суб'єкт, без якого неможливий захист інтересів як на рівні регіонів так і на рівні країни в цілому.

На думку П. К. Гончарова, "... соціальна держава являє собою особливий тип високорозвиненої держави, в якій забезпечується високий рівень соціального захисту всіх громадян за допомогою активної діяльності держави з регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, становленню у ньому соціальної справедливості і солідарності. Соціальна держава виражає високий рівень зближення цілей і гармонізації державних інститутів і суспільства" [6, с. 10].

Таку точку зору поділяє М. В. Баглай, коли стверджує: "... соціальною називається держава. Яка бере на себе зобов'язання турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їх соціальний захист" [7, с. 118-119].

В той же час, у цьому напрямку слід створити ефективно діючий механізм втілення принципу соціальної справедливості в систему суспільних відносин. Але для цього необхідна наявність в соціальній структурі суспільства бінарного культурно-історичного суб'єкта.

На нашу думку, бінарний культурно-історичного суб'єкт за своєю суттю є механізмом діалектичної взаємодії основних інтересів двох культурно-історичних суб'єктів, які здатні відстоювати власні інтереси, поважати при цьому інтереси іншої сторони, вирішувати з найменшими витратами і в цивілізованих формах суспільні протиріччя антагонального та агонального типів, тобто виступає джерелом саморозвитку суспільства в цілому. Створення бінарного культурно-історичного суб'єкта сприятимуть втіленню в життєдіяльність суспільства принципу соціальної справедливості і гарантуватимуть його безпеку від соціальних конфліктів в формі антагоністичних протиріч. Слід мати на увазі, що в залежності від ситуації домінуюча роль в процесі боротьби за владу і вплив в суспільстві може належати найбільш динамічному культурно-історичному суб'єкту, яким повинен стати в перспективі клас асоційованих фахівців. Тільки соціальна держава здатна створити сприятливі умови для перетворення потенційного досі в умовах сьогодення класу асоційованих фахівців, в ефективно діючий клас, зокрема, а також створення на цій основі бінарного культурно-історичного суб'єкта як основного успішного функціонуючого джерела саморозвитку суспільства, основного носія та надійного гаранта принципу соціальної справедливості.

Стосовно перспектив формування бінарного культурно-історичного суб'єкта в сучасних умовах, без якого неможливо втілення принципу соціальної справедливості і створення громадського суспільства в Україні необхідно визначити домінуючу роль нового середнього класу у його стосунках з класом приватних власників, тобто буржуазії. Тут слід мати на увазі, що в сучасних умовах країни ринкової трансформації, до яких належить Україна, обидва класи, ще не досягли зрілого рівня розвитку. В той же час в умовах переходу до інформаційного суспільства і поглиблення соціальної диференціації, яка викликана наслідками науково-технічної революції і водночас переходом до соціально-орієнтованої ринкової економіки, домінуючої силою у цих стосунках повинен стати середній клас. На нашу думку, поняття "середній клас" у сучасних умовах є аморфним, нечітко визначеним і тому є необхідність його конкретизувати і далі називати класом асоційованих фахівців (спеціалістів), під яким слід розуміти найбільш активну, творчу, освічену і досить чисельну частину населення. Цей клас складається з найкращих представників усіх соціальних груп і верств, крім класу буржуазії, оскільки основним критерієм цього класу є приватна власність на засоби виробництва.

У цьому зв'язку можна виділити наступні критерії належності до класу асоційованих фахівців, здатного в перспективі виконувати роль основного культурного суб'єкта в соціальній структурі українського суспільства:

- по-перше, наявність інтелектуальної власності, тобто власності на знання та інформацію, яку він ефективно використовує у власних інтересах, а також в інтересах колективу, регіону, суспільства в цілому;
- по-друге, досягнення високого рівня загальної і професійної культури;
- по-третє, усвідомлення своїх інтересів, здатність їх захистити й водночас повага до інтересів інших людей, колективів, соціальних груп, спільностей, держави тощо, тобто прагнення до узгодження різноманітних суспільних інтересів;
- по-четверте, активна життєва позиція, яка відповідає принципам гуманізму й солідарності;
- по-п'яте, основним джерелом доходів є заробітна плата або продукти безпосередньої праці, які здатні забезпечити гідний й досить високий життєвий рівень, задовольнити основні матеріальні і духовні потреби представників цього класу.

Отже, за наявністю даних критеріїв клас фахівців може в майбутньому, будемо сподіватися, недалекому, стати дійсно асоційованим й визначитися як основний клас, тобто культурно-історичний суб'єкт, в соціальній структурі українського суспільства та як головний носій соціальної справедливості.

Цей клас буде найбільш впливовою силою в системі бінарного культурно-історичного суб'єкта як основного джерела саморозвитку суспільства і надійним гарантом соціальної стабільності в країні, в якій він за своєю природою більш всього зацікавлений. У процесі саморозвитку суспільства обов'язково буде домінувати прогресивна тенденція над регресивною за умови діалектичної взаємодії класу асоційованих фахівців як основного культурно-історичного суб'єкта в першу чергу з класом приватних власників, а також з іншими соціальними групами й верствами населення, які здатні взаємо узгоджувати інтереси і, таким чином, втілювати принцип соціальної справедливості у життєдіяльність українського суспільства в цілому. Тільки за наявністю таких умов ідея соціальної справедливості як можливість в перспективі здатна перетвориться в дійсність, тобто

суспільство соціальної справедливості.

Список використаних джерел

1. *Мовчан В. С.* Етика : Навч. посіб / В. С. Мовчан. — 3-тє вид., випр. і доп. — К. : Знання, 2007. — 483 с.
2. *Нерсесянц В. С.* Философия права : Учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 648 с.
3. *Здравомыслов А. Г.* Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. — М., 1986. — 223 с.
4. *Тур М.* Ідеї справедливості: імплікація легітимації / М. Тур // Філософська думка. — 2005. — № 4.
5. *Гернего О. О.* Проблема втілення принципу соціальної справедливості у систему суспільних відносин (соціально-філософський аспект) / О. О. Гернего // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 3.
6. *Гончаров П. К.* Национальная доктрина возрождения и оптимальная модель политической системы как концептуальная основа реформирования России / П. К. Гончаров // Вестник Московского университета. — Серия 18. — Социология и политология, 2000. — № 3.
7. *Баглай М. В.* Конституционное право Российской Федерации : Учебник для юридических вузов и факультетов / М. В. Баглай. — М. : Издательская группа ИНФРА М НОРМА, 1997. — 752 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою філософії та політології
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 22 червня 2009 року)*

Надійшла до редакції 24.06.2009
Рекомендовано до друку 01.12.2009

